

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

CRISIA

L

O R A D E A • 2 0 2 0

COMINFOMUL ȘI ABUZAREA CULTURII. TORQUATO TASSO CA ELEMENT DE JONȚIUNE COMUNISTĂ ITALO-ROMÂNĂ ÎN ANUL 1955

Veronica TURCUȘ*,
Șerban TURCUȘ**

COMINFOM AND ABUSE OF CULTURE. TORQUATO TASSO AS AN ELEMENT OF ITALIAN-ROMANIAN COMMUNIST JUNCTION IN 1955

ABSTRACT

Two letters from the Archives of the Italian Ministry of Foreign Affairs highlight how the commemoration of 360 years since the death of the poet Torquato Tasso is speculatively celebrated in communist Romania exactly at a time when bilateral relations were at their lowest possible level. The situation was of such a nature in the context of the prosecution and abusive closure of Eraldo Pintori, an official of the Italian Legation in Bucharest. Romania invited to Bucharest a delegation led by the mayor of Ferrara, Luisa Balboni who had a long activity in the Italian Communist Party, also owning a conspiracy house during the Second World War. Tasso's activity had been fundamentally linked to the city of Ferrara, but there was no compatibility between his poetic works and the ideology of the communist regimes in Eastern Europe, making Romania's interest in Torquato Tasso incomprehensible at that time. The Italian Ministry of Foreign Affairs refused to allow this delegation to travel as it considered that Romania had not officially informed the government in Rome (but only a member of the Italian Communist Party), the conclusion of the study being that, in the midst of the Italian-Romanian political crisis, the government in Bucharest would have liked to support and strengthen, probably on behalf of the USSR, relations with Western communists under the guise of the commemoration of Torquato Tasso's death.

Keywords: Torquato Tasso, Ferrara, communist Romania's cultural diplomacy, Italian Communist Party

Una dintre figurile semnificative ale literaturii premoderne italiene este poetul Torquato Tasso, cunoscut publicului român mai ales pentru opera sa poetică *Ierusalimul eliberat*, el fiind însă mult mai activ și polivalent decât este receptat în cultura noastră.

Sursele diplomatice italiene desecretizate de câțiva ani¹ au evidențiat, la o privire mai atentă, o activare a interesului în România față de Torquato Tasso cu prilejul aniversării a 360 de ani de la moarte. Care a fost motivul unei atenții atât de speciale, un jubileu atipic celebrat în România? Pentru a răspunde la această întrebare suntem nevoiți să privim cu atenție anul acestui jubileu insolit. Este anul 1955, an de plin regim comunist în România, temeinic antioccidental și prosovietic din punct de vedere cultural, cu o accentuată aplecare spre slavism în literatura din țara noastră.

* Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca al Academiei Române; e-mail: vturcus@yahoo.it.

** Universitatea „Babeș-Bolyai”; e-mail: serbanturcus@yahoo.it.

1 Potrivit Decretului Președintelui Republicii Italiene nr. 44/2006 din 9 noiembrie 2006, a început, cu 13 ani în urmă, o amplă operațiune de desecretizare a majorității documentelor din arhiva Ministerului de Externe al Italiei până în anii '70 ai secolului trecut. Întrucât operațiunea este laborioasă și selectivă, toate documentele trec prin mâna unor experți care decid ce anume se desecretizează. Documentele prezente aici au fost declassificate în anul 2012.

Torquato Tasso², deloc apropiat, ca idealitate și creație, de ideologia slavă și de varianta ei bolșevică, s-a născut la Sorrento, fiind fiul poetului Bernardo Tasso, din mica nobilime campană, aparținând familiei *Della Torre*. A studiat mai întâi la Universitatea din Bologna și apoi, din 1560, dreptul și filozofia la Universitatea din Padova. În Padova, scrie prima sa operă, epopoea cavalească „*Rinaldo*” (1562). În 1565 a intrat în serviciul cardinalului Luigi d’Este în Ferrara, iar din 1572 se remarcă la curtea ducelui Alfonso II din Ferrara, fratele cardinalului. Familia d’Este era renumită pentru rolul membrilor ei ca mecenai ai artelor, susținători – printre alții – ai poezilor Ludovico Ariosto și Matteo Maria Boiardo.

Carierea lui Tasso se conturează puternic în anul 1573, când definitivează poemul pastoral „*Aminta*”, o prezentare idealizată în versuri a vieții de curte. Peste doi ani, în 1575, termină epopoea care l-a consacrat ca poet universal, inspirată din desfășurarea primei cruciade, „*La Gerusalemme liberata*”, care va fi publicată în 1581. Opera, în care se amestecă episoade cavalești cu fantezii romanești, reprezintă - sub forma unei legături între problemele religioase de actualitate ale Contrareformei și epopoeile eroice clasice - un punct de climax al poeziei Renașterii. În a doua jumătate a anului 1574 suferă de o boală febrilă neclară, după care, începând din 1575 se confruntă cu episoade depresive, fiind documentate de contemporani impulsuri de mania persecuției și episoade de autolezionism, ceea ce determină reclusiunea sa în „ospiciul” *Sant’Anna* din Ferrara. În timpul celor șapte ani de reclusiune revede și prelucrează epopoea „*Ierusalimul eliberat*” și redactează eseuri, dialoguri și poezii. La intervenția ducelui Alfonso de Mantova, este eliberat în luna iulie a anului 1586. Tasso rămâne un timp în la curtea ducală din Mantova și termină acolo tragedia în versuri „*Il re Torrismondo*” (1587). Părăsește Mantova și, timp de câțiva ani, călătorește prin diverse orașe ale Italiei încercând să modifice structura inițială a operei sale majore. A doua ediție, cu mult inferioară celei originale, apare în 1593 la Roma cu titlul „*La Gerusalemme conquistata*” („Ierusalimul cucerit”), și este dedicată protectorului său, cardinalul Cinzio Aldobrandini. În Roma, Papa Clement VIII inițiază ceremonia încoronării lui Torquato Tasso cu cununa de lauri a poezilor³. Cu puțin timp înaintea festivității ce trebuia să aibă loc la *Campidoglio* în Roma, poetul moare la 25 aprilie 1595⁴.

Toată cariera lui Tasso, ca și activitatea lui literară, este fără îndoială legată de lumea occidentală pe care o reprezintă în modul cel mai profund și identitar. Fie că e vorba de rememorări istorice făcute în acord cu viața trăită în ambianța curților princiare și ducale italiene, fie că e vorba de reconstrucții literare nutrite din memoria generațiilor medievale și timpuriu moderne, Tasso este la antipodul oricărei posibile intersecții cu ideologia comunistă și poate fi forțat și anacronic legat de dialectica progresului pentru că aparține curentului manierist care, pentru ideologia menționată, era manipulat simplist ca o negare a culturii medievale. Care era rațiunea unei rememorări, destul de neobișnuite, a lui Tasso în România – la 360 de ani? Rațiunile erau de fapt de natură politică și deloc culturală și țin de oportunitatea oferită de anul 1955 în relațiile româno-italiene. Italia a fost, în primii ani de după al Doilea Război Mondial, una dintre țările aflate dincolo de Cortina de Fier care a interesat foarte mult Cominform⁵, diplomația și

2 Pentru biografia lui Tasso a se vedea Alexandru Balaci, *Torquato Tasso*, București, Editura Albatros, 1982, passim.

3 Deși renumele lui Torquato Tasso se bazează în primul rând pe poemele sale epice și dramatice, nu se pot ignora creațiile sale în domeniul liricii. Cele peste 1700 poezii (sonete, madrigale, balade) apar în volumele „*Rime*” (1581-1582), „*Rime et prosa*” (1583), „*Rime spirituali*” (1597). Din creațiile sale în proză sunt de menționat „*Dialoghi*” (1581), pe teme literare și filozofice, și „*Discorsi dell’arte poetica e in particolare sopra il poema eroica*” („Studiu asupra artei poetice și în special asupra poemului eroic”, 1587).

4 https://ro.wikipedia.org/wiki/Torquato_Tasso, accesat în 4 noiembrie 2020

5 Biroul de informații al partidelor comuniste și muncitorești, structură transnațională finanțată de U.R.S.S., funcțională între 1947-1956. Avea, dincolo de o relevanță ideologică, o puternică componentă de lobby și spionaj în direcția profitului sovietic.

spionajul sovietic din multiple rațiuni: existența unui puternic, poate cel mai puternic partid comunist din Europa Occidentală, poziția strategică de excepție a Italiei pentru echilibrele geostrategice și ideologice, funcționarea în Vatican a Sfântului Scaun, principalul opozant moral al doctrinei comuniste și al statelor ce încercau să o pună în practică⁶.

Relația România-Italia traversase, poate cea mai încrâncenată perioadă din existența ei între anii 1950-1955. După un preambul al răcirii raporturilor bilaterale, între anii 1948-1950⁷, marcat de tutelarea bolșevică a acțiunilor guvernanților români la București aversiunea politico-diplomatică față de Italia și în mod deviat față de Sfântul Scaun a primit⁸, în cursul anului 1950, noi valențe, dintre cele mai dure cu putință. Conturându-se ca un conflict cu profil ideologic, scopul era foarte prozaic, adecvarea completă a administrației centrale românești la proiectele sovietice antioccidentale. Chestiunea s-a desfășurat pe un tărâm inițial cultural, dar care ascundea de fapt obiectivul pur politic. Guvernul României, în martie 1950, a denunțat Acordul cultural italo-român din 8 aprilie 1943 și a cerut guvernului italian să-și închidă Institutul cultural de la București. Se sugera, în mod abrupt, că respectivul Acord cultural este caduc pentru că a fost semnat de două regimuri ideologic compromise, iar o prelungire a acestuia ar fi în totală contradicție cu evoluția societății românești. Era o denunțare unilaterală, la fel cum se procedase anterior și în cazul Concordatului cu Sfântul Scaun, ideologia, interesele sovietice în România prevalând abundent asupra convențiilor și acordurilor specifice dreptului internațional. Situația era de asemenea natură că autoritățile italiene, simt nevoia să abordeze în manieră pragmatică chestiunea. Ministerul de Externe italian, în siajul denunțării de M.A.E. român a Acordului cultural, analizează chestiunea stadiului relațiilor culturale italo-române. Partea italiană tratase cu multă înțelegere situația Accademiei di Romania, edificiu situat în Valle Giulia di Roma, tolerând faptul că, în iulie 1948, ultimii patru bursieri români fuseseră îndepărtați din clădire și că în spațiile respective se instalaseră abuziv diplomații și funcționarii români comuniști de la Legație. Prin urmare România, denunțătoare unilaterală a Acordului cultural, violase cu anticipare consistentă prevederile Acordului cultural bilateral care stipula că Accademia di Romania este o instituție sprijinită de statul italian prin actul de donațiune al terenului pe care fusese construită, condiție fundamentală pe care se sprijinea funcționarea respectivului acord.

Date fiind condițiile, diplomații de la Roma, convinși de intențiile tot mai negative ale guvernului român pentru relația diplomatică bilaterală, decid să apeleze la soluția juridică cea mai dură în cazul Accademia di Romania. Având în vedere principiul reciprocității și desființarea intempestivă a Institutului Cultural Italian din București, autoritățile italiene dispuneau încheierea definitivă a oricărei activități culturale la Accademia di Romania și Casa Română din Veneția. Anularea caracterului cultural al Accademiei antrena automat decăderea din drepturi a autorităților române în ceea ce privește proprietatea clădirii și restituirea acesteia orașului Roma, potrivit termenilor juridici ai donației terenului pe care funcționa Accademia di Romania.

Anii 1950-1951 constituie perioada în care relația Italia-România a atins nivelul cel mai de jos al raporturilor bilaterale. În condițiile în care autoritățile municipale din Roma cu aprobarea guvernului italian se pregăteau, așa cum era prevăzut legal în Acordul cultural denunțat să preia în administrare Accademia di Romania, autoritățile de la București au apelat la o lovitură de forță față de resortisanții italieni prezenți în capitala României, care depindeau de statul italian și de Sfântul Scaun. Au procedat la arestarea abuzivă a unui funcționar de la Legația italiană din București pe numele său Eraldo Pintori

6 Pentru o abordare de sinteză asupra relațiilor România-Sfântul Scaun în acei ani dintr-o perspectivă italiană a se vedea Giuliano Caroli, *Denuncia del Concordato e repressione anticattolica in Romania comunista, 1948-1958. Testimonianze italiane*, „Archivum Historiae Pontificiae”, nr. 45, 2007, p. 185-215.

7 Cazul mutării ilegale a Legației României la Roma în clădirea Accademia di Romania, cazul Azienda Petrolifera Italo-Romana, cu despăgubiri pe care guvernul comunist de la București le situa la cifre inacceptabile.

8 Veronica Turcuș Șerban Turcuș, *Închiderea Nunțiatului Apostolic de la București (6/7 iulie 1950), într-un raport diplomatic din epocă*, în vol. *Clio în oglindiri de sine. Academicianului Alexandru Zub Omagiu*, editor Gheorghe Cliveti, Iași, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza" din Iași, 2014, p. 809-815.

și a rectorului Bisericii italiene din București, Clemente Gatti⁹. Acești au fost arestați fără motivare explicită, trimiși în judecată și condamnați în cadrul unui celebru proces, cel al spionilor Vaticanului împotriva României. Din acest moment va începe un lung proces de negociere între București și Roma pentru a obține eliberarea celor doi italieni, proces în care autoritățile comuniste române s-au manifestat prin solicitări care erau de fapt adevărate acte de șantaj față de autoritățile italiene.

Între 1951 și 1955 s-a dus un maraton diplomatic din partea Italiei pentru eliberarea lui Eraldo Pintori proces care era cântărit de comuniștii de la București doar din perspectiva beneficiilor economice pe care le putea aduce (produse alimentare la preturi avantajoase, sume de bani, tehnologie pentru industrie și agricultură) Planificarea detaliată a eliberării lui Pintori a fost dusă inclusiv cu grupul FIAT care a avansat o sumă de bani pentru mulțumirea părții române). La începutul lunii aprilie 1955, fără a fi avizate autoritățile italiene după ce de trei luni plătiseră toate cererile guvernului de la București, funcționarul de legăție Eraldo Pintori a fost eliberat¹⁰.

Potrivit proverbului „bate fierul cât e cald” comuniștii de la București, având în vedere și re poziționarea timidă, dar pragmatică, în raport cu țările de dincolo de Cortina de Fier, au dorit să dea impresia că relațiile româno-italiene s-au ameliorat vizibil și au început cu „proiecte de colaborare” de aparentă natură culturală. De-abia se bucuraseră funcționarii de la Ministerul de Externe al Italiei de finalizarea cazului Pintori, că ministrului de externe al Italiei, Gaetano Martino¹¹, îi este trimisă o depeșă de la primăria orașului Ferrara prin care i se solicită acceptul pentru o deplasare în România a unei delegații de artiști și politicieni italieni¹². Scrisoarea era semnată de Luisa Balboni, primarul renumitului oraș italian și specfica faptul că în calitate de președinte al Comitetului Orașenesc pentru Manifestări Artistice și Culturale a orașului Ferrara i-a fost formulată o invitație din partea Institutului Cultural Român pentru Relații cu Străinătatea¹³ prin care a primit propunerea de a participa la manifestările cultural-științifice pe care această instituție românească le dedicau aniversării celor 360 de ani de la moartea lui Torquato Tasso¹⁴. Așadar în plină criză a relațiilor româno-italiene, cu blocaje politico-diplomatice, și la un moment dat și comerciale¹⁵, România aniversa 360 de ani de la moartea lui Torquato Tasso un personaj literar cu destin tragic, dar deloc apropiat de condiția clasei muncitoare sau a țărănimii. Simptomatic, pentru reacția pozitivă ferrareză la invitație, este faptul că Tasso era un om de litere rafinat care nu putea fi alăturat-relaționat cu curentul proletcultist dominant în epocă. Scrisoarea Luisei Balboni continua cu specificația că partea română a invitat autoritățile din Ferrara să participe cu o reprezentare a piesei „Aminta” în regia lui Vito Pandolfi, spectacol care fusese jucat în precedentă la Ferrara, în contextul în care și în Italia se sărbătorea aniversarea a 360 de ani de la moartea lui Tasso¹⁶. Primarul orașului Ferrara consemna, în scrisoarea trimisă ministrului de externe, că este extrem de tușată de atenția acordată de autoritățile române orașului său și activităților culturale din acesta și că intenționează să onoreze această invitație împreună cu o delegație civică și de artiști. Cerea, așadar, Ministerului de Externe de la Roma să dispună întocmirea documentației necesare pentru deplasarea în România (pașapoarte și vize).

9 Veronica Turcuș, Șerban Turcuș, *Între cultură, șantaj și spionaj. Accademia di Romania la crepuscul*, Cluj-Napoca, Editura 2017, p. 28-33.

10 *Ibidem*, p. 48-51.

11 Gaetano Martino (1900-1967) a fost ministrul învățământului în Italia (1954), apoi ministru de externe în guvernul italian (1954-1957), ulterior fiind ales președinte al Parlamentului european (1962-1964) și rector al Universității La Sapienza din Roma (1966-1967).

12 Archivio Storico Diplomatico – Ministero degli Affari Esteri – Roma, fond Affari Politici 1950-1957, Romania 1955, busta 1284, nepaginat.

13 Fondat ca Institutul de Cultură Universală la 12 martie 1947.

14 În general aniversările de acest tip sunt la intervale regulate de 25, 50, 75, 100 de ani și multipli ai acestora, nicidecum la 360 de ani cum e cazul de față.

15 Alcide de Gasperi, primul ministru al Italiei a blocat comerțul cu România în februarie 1952: Veronica Turcuș, Șerban Turcuș *op.cit.*, p. 199-200.

16 Justificată oarecum *in loco*, întrucât Tasso fusese cetățean ferrarez.

Chestiunea era de durată pentru că era nevoie de aprobări și viză de ieșire din Italia spre o țară din lagărul comunist și primarul orașului Ferrara se considera îndreptățită să facă o astfel de solicitare.

Se pune întrebarea firească: în contextul politico-ideologic dat cum de Luisa Balboni se comporta atât de lipsită de precauție cu o invitație venită de la o țară de dincolo de Cortina de Fier, fără să ceară informații suplimentare în condițiile în care comunicarea între țări era blocată? Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să descifrăm meandrele biografiei Luisei Balboni, primarul din Ferrara¹⁷. Luisa Gallotti Balboni (1913-1979) descindea dintr-o familie de origini bune, clasificată în limbajul standard ca fiind mica burghezie italiană din zona Emilia, fiind născută la Parma. A urmat cursurile Universității Ca'Foscari din Venezia fiind licențiată în limbi și literaturi moderne. A început activitatea didactică ca profesoară de limba engleză în liceele din Veneția, context în care îl va cunoaște pe viitorul ei soț Piero Balboni, ferrarez, fervent antifascist, cu care se va căsători în 1941. După căsătorie se vor muta la Ferrara unde, nefiind de acord cu regimul fascist, vor activa în Rezistență, apropiindu-se de mișcările politice de stânga și intrând în cele din urmă în rândurile Partidului Comunist Italian. Din partea comuniștilor italieni va participa la alegerile locale din Ferrara devenind consilier local și dezvoltând o intensă activitate în sprijinul drepturilor sociale ale femeilor din Ferrara. Ca urmare a acestei atitudini a fost numită primar al Ferrarei în 25 martie 1950 fiind prima femeie primar (era poreclită *Sindachessa*=Primărița) din Italia care administrează o capitală de provincie. Numirea ei a arătat încă o dată forța de care dă dovadă Partidul Comunist Italian. În 1954 a fost reconfirmată ca primar funcție pe care a deținut-o până în 1958 când PCI a decis să o promoveze fiind aleasă din partea comuniștilor italieni, la 25 mai 1958 ca senator în cea de-a III-a legislatură. A refuzat, potrivit biografiei oficiale, din cauza îmbolnăvirii și apoi a morții soțului ei (1963) să mai candideze, s-a retras mai apoi la Milano și la Rapallo unde a murit în 1979. Ceea ce biografii ei specifică, și pentru noi rezultă a fi extrem de important, este că, în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, **casa lor din Ferrara a fost unul dintre sediile caselor conspirative ale Partidului Comunist Italian**¹⁸. Posteritatea i-a păstrat o imagine pozitivă având în vedere că în perioada în care a administrat Ferrara a reușit să refacă multe clădiri din sistemul de învățământ local și creat o rețea de dispensare locale absolut necesare. S-a distins, de asemenea, și prin activitatea culturală pe care a susținut-o în mod constant. Așadar Luisa Balboni are o carte de vizită foarte bună din punctul de vedere al administrației locale (fiind opusă, inclusiv estetic, tipului de femeie Cominform, văzută de italieni ca prezență masivă, cu vestimentație ponosită și o fizionomie dezagreabilă) care însă nu s-a bucurat de simpatie din partea opozițiilor politici¹⁹. La momentul în care a fost aleasă primar (1950) prefectul s-a opus acestei alegeri care a fost confirmată de-abia la 5 noiembrie 1951 de Consiliul de Stat al Italiei fiind suspectată de democrația creștină italiană de a fi „emisar Cominform”²⁰. De asemenea, de-a lungul carierei sale politice a avut de înfruntat adversitatea constantă a ziarelor de dreapta *Avvenire d'Italia* și *Giornale dell'Emilia*. Așadar Luisa Balboni are o biografie cu lumini și umbre. Din ce categorie face parte episodul ei românesc? Potrivit evidențelor documentare, corelate cu cazul Eraldo Pintori, putem spune că dorința primarului din Ferrara era cel puțin nepotrivită, dacă nu chiar neavenită în acel moment al relațiilor bilaterale. Adăugăm faptul că și regizorul Vito Pandolfi²¹ (un cunoscut om de teatru în Italia postbelică) era tot o personalitate cu puternice simpatii de stânga – fost membru al Rezistenței, iar echipa de delegați care o sprijinea pe Luisa Balboni avea o puternică componentă comunistă italiană fiind dintre colaboratorii ei din administrarea municipalității ferrareze. Era, pe de altă parte, mai mult decât evident că în timp ce

17 Pentru biografia Luisei Balboni a se vedea volumul colectiv *Una donna ritrovata. Sulle tracce di una sindachessa*, a cura di Delfina Tromboni e Liviana Zagagnoni, Ferrara, Spazio Libri, 1992.

18 *Storie di sindaci per la storia d'Italia (1889-2000)*, a cura di Oscar Gaspari, Rosario Forlenza, Sante Cruciani, Roma, Donzelli Editore, 2009, p. 128-129.

19 https://ricerca.gelocal.it/lanuovaferrara/archivio/lanuovaferrara/2004/01/21/UTXPO_UTX01.html

20 *Storie di sindaci...*, p. 131.

21 [http://www.treccani.it/enciclopedia/vito-pandolfi_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/vito-pandolfi_(Dizionario-Biografico))

guvernul de la București încerca să decimeze din demografia României, toate elementele aparținând națiunilor de dincolo de Cortina de Fier (mai ales prin încarcerare și exterminare în închisoare), delegației comuniste din Ferrara i se rezerva un tratament special.

Să adăugăm la cele spuse, că Stalin îi ceruse, în 1950, lui Palmiro Togliatti, șeful pe linie de partid al Luisei Balboni, să preia conducerea Cominform de la Praga (a refuzat). Așa putem evalua mai oportun locul pe care-l deținea Partidul Comunist Italian în sistemul comunist internațional și activitatea Cominform²².

Dacă însă corelăm activitatea clandestină a doamnei Balboni din perioada celei de-a doua conflagrații mondiale cu rolul ei eminent din Ferrara postbelică putem admite că Luisa Balboni, pe filiera Partidului Comunist Italian, avea sarcini de partid mai mult sau mai puțin oficiale, pe care trebuia sa le ducă la îndeplinire²³. Iar unul din mijloacele de comunicare specifice epocii – în cadrul sistemului comunist internațional – era prin intermediul delegațiilor oficiale care se desfășurau aparent într-un cadru fără aspect politic sau militar, așadar fără suspiciuni prea evidente. Este adevărat că și partea italiană, ca urmare a cazului Pintori, limitase cât se putuse mai mult comunicarea cu România, acordând vize cetățenilor săi doar atât cât era nevoie pentru supraviețuirea, la cotă de avarie, a sistemului diplomatic al legației de la București (autoritățile de la București în schimb creșteau în permanență personalul Legației române de la Roma, numărul persoanelor acreditate în anii '50 ai secolului trecut oscilând între 15-20 de unități). Putem opina că delegația din Ferrara ar fi avut mai mult ca sigur și un scop neoficial, pe linia Cominform, care ar fi constat și în partajări de informații de natură doctrinară sau ar fi fost un schimb de experiență util pentru linii de acțiune comune partidelor comuniste. Amintim însă că doar peste câteva luni va izbucni un caz de spionaj românesc la Roma²⁴ pentru a ne da seama că o asemenea oportunitate precum cea „mijlocită de Tasso” nu ar fi fost neglijată. Nu era primul contact pe care Ferrara îl avea cu regimul comunist român în acei ani tulburi, cu patru ani înainte fiind organizată o expoziție documentară despre Republica Populară Română în provincia omonimă²⁵.

Un alt element trebuie amintit, pentru a întări imaginea interesului pe care U.R.S.S. o avea față de Italia. După 1990 istoriografia italiană a evidențiat existența în peninsula a unei activități paramilitare a comuniștilor italieni. Se estimează că erau implicați peste 75.000 de militanți, pregătiți pentru o prezumtivă insurecție care să răstoarne ordinea instituțională italiană. Numită „Sabia roșie”²⁶, organizația paramilitară comunistă conspirată a avut o fază activă care poate fi plasată între 1945 și începutul anilor '60. Comunicarea cu U.R.S.S. și sateliții est-europeni în mod limpede nu putea fi făcută în mod direct datorită piedicilor legale existente. Relația putea fi doar subterană, prin intermediul spionilor, sau, de suprafață, prin canalele culturale care permiteau, rar, contacte dincolo de Cortina de fier. Exista posibilitatea ca și cei 360 ani de aniversare dedicați lui Tasso în România să fi mijlocit posibile relații de coordonare pe această chestiune.

Mai precizăm încă un aspect: Luisa Balboni a fost scoasă din circuitul politic italian la începutul anilor '60 ai secolului trecut. Este perioada în care Partidul Comunist Italian abandonează

22 <http://www.dellarepubblica.it/i-legislatura-v-de-gaspero/itemlist/category/48-legislature>

23 Una dintre colegile ei, Adolfini Melloni, director de școală la Ferrara, a afirmat că: „era gata să sufoce orice simțământ omenesc, pentru a apăra cu încăpățănare ideile partidului.”. https://ricerca.gelocal.it/lanuovaferrara/archivio/lanuovaferrara/2004/01/21/UTXPO_UTX01.html

24 Veronica Turcuș, Alexandru Ioan Heltianu, *Un caz inedit de spionaj românesc în Italia (1955-1957): Teodor Verche, atașatul de presă de la Ambasada României pe lângă Quirinale*, „Anuarul Institutului de Istorie "George Barițiu" din Cluj-Napoca”, Series Historica, 2014, LIII, p. 283-299.

25 Arhivele Naționale ale României, fond Institutul Român pentru Relații cu Străinătatea, registru-inventar nr.1774, dosar nr.264.

26 „Suddivisi in nuclei autonomi, ognuno dei quali composto da dieci elementi, i gladiatori rossi erano distribuiti in tutte le più importanti federazioni provinciali del partito, dove figuravano come semplici attivisti. Ma solo gli uomini dell'ufficio organizzazione conoscevano il loro vero ruolo e potevano mobilitarli e provvedere a mantenerli in addestramento. Piemonte, Lombardia, Emilia-Romagna, Liguria e Toscana erano le regioni dove esisteva il massimo concentramento di gladiatori rossi... I depositi clandestini di armi erano in caverne, casolari abbandonati e cimiteri”. Romano Cantore, Vittorio Scutti, *La lunga notte della Gladio rossa*, „L'Europeo”, nr. 23, 7 iunie 1991, p. 15-16.

legătura placentară cu Uniunea Sovietică și, distanțându-se ușor, va inaugura „calea italiană a socialismului”. Îndepărtarea politică a Luisei Balboni ne întărește încă odată ideea că legătura ei inextricabilă cu U.R.S.S. nu mai era dorită în Partidul Comunist Italian și că ea avusese un rol de primă mână în stimularea liniei sovietice în viziunea comunistă italiană.

Răspunsul Ministerului de Externe al Italiei a venit pe filieră oficială, fiind adresat Prefecturii din Ferrara²⁷, ignorând-o pe Luisa Balboni, semn care arată că depeșa ei produsese iritare la Roma. Respectivul organism, delegat al guvernului italian în teritoriu, a fost informat de scrisoarea pe care Luisa Balboni a adresat-o ministrului Martino, dar că întrucât nu a fost respectată filiera instituțională impusă de legislație nu se poate da un răspuns pozitiv. Era rugat prefectul de Ferrara să comunice primarului local faptul că orice invitație oficială pe care instituțiile românești sau italiene le adresează entităților din Peninsula sau celor de la București, trebuie să parvină guvernului respectivei țări, însă de această dată invitația nu a respectat această regulă esențială. Din această rațiune, deoarece guvernul italian nu a fost informat, fiind ocolit în mod voit de guvernul de la București, Ministerul de Externe al Italiei a decis să nu dea curs respectivei cereri adresată de primarul Ferrarei, expresia, chiar dacă în limba birocratică, fiind dură: „*nu poate fi luată în considerație*”. Era o manieră protocolară, dar rece, de a ieși dintr-o situație pe care comuniștii români o creaseră autorităților italiene. Însă guvernul italian, după episodul Eraldo Pintori, era decis să nu mai accepte jocurile ambigue ale diplomației de la București.

Publicarea acestor documente s-a făcut din dorința de a întregi patrimoniul documentar din arhivele străine relativ la România, în cazul de față cele italiene. Am constatat, pe parcursul cercetării, că în istoriografia română referințele la cele conținute în documente sunt neexploatate. Arhivele românești au evidențiat și ele informații pe această temă. Documentele părții române există fizic în arhiva Institutului Român pentru Relațiile cu Străinătatea și pun în lumină doar contactul direct cu primăria orașului Ferrara²⁸, evidențiind strădania contactului cu frații lor ideologici din Italia, prin ocolirea guvernului de la Roma.

Utilizarea filierei culturale pentru comunicarea Cominform între comuniștii români și străini în obsedantul deceniu este încă nestudiată la amploarea pe care a avut-o. În cazul de față este cât se poate de evident că a fost o tentativă de ocolire a guvernului italian, cu care exista atunci o relație mai mult decât tensionată, pentru a încerca o soluție de relaționare cu comuniștii italieni folosindu-l drept paravan pe Torquato Tasso. Era o metodă tipică de utilizare în sens evident propagandistic²⁹ al lui Tasso pentru a-l face paravan al comunicării între comuniștii români, cei italieni și, posibil, cei sovietici. Desigur, a fost nevoie și de un artizan al acestui demers aniversativ atipic, din ambianța cultural academică, iar acesta a fost George Călinescu, inițial italianist, ce făcuse pactul de compromis cu autoritățile comuniste de la București³⁰ pentru a-și putea desfășura activitatea științifică. Nu e așadar

27 Archivio Storico Diplomatico – Ministero degli Affari Esteri – Roma, fond Affari Politici 1950-1957, Romania 1955, busta 1284, nepaginat.

28 Arhivele Naționale ale României, fond Institutul Român pentru Relațiile cu Străinătatea, registru-inventar nr.1774, dosar nr. 271 pentru anii 1954, 1955 și nr. 272 pentru anul 1955. Dosarele conțin corespondența cu Comitetul Civic al manifestărilor culturale din Ferrara privind organizarea expoziției „Nivel de trai”, festivalului filmului italian, turneului în România a baletului Clorinda și Tancredi și a dirijorilor G. Rizzi și R. Nielsen și comemorarea a 360 de ani de la moartea lui Tasso.

29 Una dintre accepțiunile verbului latin tranzitiv *prōpāgor*, care a generat cuvântul propaganda, preluat de limba română în context modern, este aceea de difuzare, transmitere, în contextul de față propagarea figurii lui Tasso fiind subordonată unui scop mai important, reunirea delegaților comuniști italieni și români și comunicarea pe teme de interes reciproc pe fundalul directivelor de la Moscova.

30 Pe această temă a se vedea recent Cristian Vasile, *Biografiile politice ale intelectualilor-„tovarăși de drum” sub regimul comunist. Câteva considerații privind cazurile G. Călinescu, George Oprescu, Iorgu Iordan și Tudor Vianu, „Studii și materiale de istorie contemporană”, XVI, 2017, nr. 1, p. 66-83.*

deloc întâmplător că renumitul literat publica, în 1956, o carte ce mixa în mod abuziv autorii de limbi romanice cu cei de limbă rusă: George Călinescu, *Studii și conferințe: Horațiu, Tasso, Cervantes, Tolstoi, Cehov*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, 200 p. Rămânea, dincolo de Cortina de fier, iluzia academică a apartenenței la un spațiu literar comun.

Surprinde, dincolo de medierea lui Călinescu, invocarea lui Tasso, catolic până în măduva oaselor, și subscrierea celor de la București la acest subiect. Dacă ar fi fost vorba de un alt scriitor, cu o operă mai proximă idealurilor comuniste era de înțeles, dar Tasso, prin activitatea și viața sa a profesat un creștinism fervent, militant, la antipodul doctrinei comuniste. În context, reiterăm proximitatea celebrării lui Tasso de amintitul caz de spionaj românesc la Roma (întâmpnat în 1956), și constatăm că studiile pe fenomenul deconspirării spionilor și agenților de influență sovietică în Italia, în directă legătură cu România, sunt încă în faza de început, dar având în vedere cazul Teodor Verche și tentativa de acreditare la Roma a lui Ion Mihai Pacepa în aceeași perioadă³¹ (nu există documente accesibile pe aceste teme în arhivele românești), putem contura o imagine a interesului reprezentat de Italia, pentru regimul comunist român, în contul guvernului de la București și în contul U.R.S.S..

Cazul de față, și folosirea ca mijlocitor a lui Torquato Tasso, este încă o demonstrație pe care ideocrația comunistă o făcea pentru a arăta că nu există nicio oportunitate (chiar dacă antitetică, în substanța ei intimă, cu valorile ideologice ale regimului comunist) pe care nu ar utiliza-o, doar pentru a-și atinge scopurile de funcționare și consolidare a rețelei de activiști comuniști din țările de dincolo de Cortina de Fier și a-și da obolul Cominformului.

ANEXĂ DOCUMENTARĂ

Archivio Storico Diplomatico – Ministero degli Affari Esteri – Roma, fond Affari Politici 1950-1957, Romania 1955, busta 1284.

1

CITTÀ DI FERRARA
Manifestazioni Culturali Ferraresi
COMITATO CIDADINO
Residenza Municipale

Ferrara, li 27 aprile 1955

Prot. N. 3274
Oggetto: Celebrazioni di Torquato Tasso in Romania

On. Gaetano Martino
Ministro degli Esteri

ROMA

In qualità di Presidente del Comitato Cittadino per le Manifestazioni Culturali ed Artistiche della Città di Ferrara, comunico che con lettera in data 1 marzo 1955 l'Istituto Romeno per i rapporti culturali con l'estero ha portato a conoscenza a questo Comitato che l'Istituto predetto si propone nel corrente anno di celebrare il 360 anniversario della morte di Torquato Tasso.

31 Veronica Turcuș, Șerban Turcuș, *Contribuții diplomatice la biografia lui Ion Mihai Pacepa: prima tentativă de acreditare*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LIII, 2014, p. 301-310.

Essendo a conoscenza che il Comitato Cittadino per le Manifestazioni Culturali ed Artistiche della Città di Ferrara ha organizzato l'anno scorso le Celebrazioni nazionali in onore di Torquato Tasso, l'Istituto Romeno ha invitato una rappresentanza del Comitato ed il complesso che lo scorso anno ebbe ad interpretare l'Aminta per la Regia di Vito Pandolfi.

Il Comitato, ravvisando degna di elogio l'iniziativa dell'Istituto Romeno, si propone di partecipare alle Manifestazioni in onore del Tasso con il complesso teatrale predetto e con una delegazione ufficiale.

Il Comitato sarà grato alla Signoria Vostra Illustrissima se vorrà prestare il Suo alto interessamento a che le pratiche per la realizzazione dell'iniziativa trovino tempestiva evasione.

Confidando nella Sua sensibilità, ringrazia ed ossequia.

Il Presidente del Comitato
Professoressa Luisa Balboni – Sindaco di Ferrara

2

Ministero degli Affari Esteri
Direzione Generale
delle Relazioni Culturali con l'Estero

Nr. 3624/1013
Roma, 6 maggio 1955

Prefettura di FERRARA
e per conoscenza:
D.G. Affari Politici - IV° SEDE
Gabinetto di S.E. Il Ministro
(Ufficio Passaporti) SEDE

Oggetto: Celebrazioni di Torquato Tasso in Romania

Il Sindaco di codesta Città, Professoressa Luisa Balboni, ha inviato nella sua qualità di Presidente del Comitato Cittadino per le Manifestazioni Culturali ed Artistiche della Città di Ferrara, la lettera che qui si unisce in copia, a S.E. il Ministro Martino.

Si prega di voler comunicare alla Professoressa Balboni che, per ragioni di reciprocità, gli inviti a personalità o ad Enti Culturali romeni ed italiani devono formare oggetto di una comunicazione ufficiale del Governo invitante all'altro Governo.

Nel caso in questione, mancando una comunicazione del Governo Romeno a quello italiano, la richiesta dell'Istituto Romeno per i rapporti culturali con l'estero non può essere presa in considerazione.

ss. indescifrabil